

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційне дослідження

Новікової Жанни Михайлівни «Психологічні особливості емоційно-вольової регуляції осіб похилого віку», подане на здобуття наукового

ступеня кандидата психологічних наук

за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

У психологічній науці період старості загалом і похилого віку зокрема вивчений набагато менше, ніж перша третина життя людини. Але сьогодні населення цієї вікової категорії складає досить велику спільноту і тому постає необхідність продовження «активної старості» людини, сприяння не тільки тривалості (у біологічному сенсі) її життя, але й якісному його збагаченню, сприяння максимально повній його насиченості. Важливе значення в цьому має здатність людини використовувати потенціал своєї емоційно-вольової сфери. Тому актуальність дослідження Ж. М. Новікової є безумовно.

Варто відзначити, що в сучасній психології відсутнє цілісне розуміння специфіки емоційно-вольової регуляції осіб похилого віку та його компонентів. Поставлені авторкою дисертації мета та дослідницькі завдання набувають особливого значення, оскільки незважаючи на те, що емоційно-вольова сфера людини, зокрема емоційно-вольова регуляція у психології є досить поширеним об'єктом вивчення, досліджень цього феномену на пізніх етапах життя людини вкрай мало. Дисертація Ж. М. Новікової відображає результати одного з перших в Україні спеціальних досліджень цього явища

Вступна частина дисертації містить чіткі та виважені формулювання, у ній йдеться про актуальність роботи, її методологічні орієнтири, об'єкт та предмет дослідження, мету роботи. Остання полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні та емпіричному вивченні психологічних особливостей емоційно-вольової регуляції осіб похилого віку; розробці та впровадженні психологічного супроводу осіб похилого віку, спрямованого

на оптимізацію конструктивних форм емоційно-вольової регуляції.

Розділи дисертації є чітко структурованими, у них логічно подані результати теоретичного аналізу та емпіричного дослідження відповідно до визначених мети та завдань.

Так, у *першому розділі* дисертації висвітлено теоретико-методологічні засади дослідження зазначеної проблеми. Дисертантка розмежовує поняття емоційної регуляції поведінки, регуляції поведінки, вольової регуляції й емоційно-вольової регуляції; наголошує на важливості регулятивної функції емоційних та вольових процесів; виділяє структурні компоненти, критерії, форми емоційно-вольової регуляції. До останній відносить механізми психологічного захисту, копінг-стратегії, життєстійкість. Вона обґрунтовує основні положення особистісного підходу, покладеного в основу свого дослідження, який дозволяє розглядати людину похилого віку як активну особистість, суб'єкта, залученого у різні види діяльності, з урахуванням вікових змін, як на фізичному, так і психічному рівні. Авторка дослідження аналізує особливості розвитку особистості у похилому віці, зокрема, специфіку її емоційно-вольової сфери; наголошує на важливості спілкування в емоційній регуляції. Доречним є окреслення Ж. М. Новіковою змін особистості, які відбуваються з людьми похилого віку, котрі мешкають у будинках-інтернатах, розгляд їхніх проблем, особливостей адаптації у таких закладах. В аналізі наукових інформаційних джерел вона спирається здебільшого на радянських, російських науковців, світових класиків у сфері психології. Також проаналізувала сучасні українські наукові публікації.

У *другому розділі* дисертації описано організацію та наведено результати констатувального експерименту та їх узагальнення й інтерпретацію в контексті особистісного підходу. Діагностика здійснювалася у 2011 і у 2018 роках. У 2018 році у ньому брали участь особи похилого віку, які проживають вдома, а також ті, хто проживає у будинках-інтернатах, геріатричних пансіонатах; у 2018 році учасниками дослідження стали літні особи, які проживають вдома (у родинах). У цьому розділі основний акцент

зроблено на вивченні особливостей розвитку компонентів емоційно-вольової регуляції осіб похилого віку, зокрема, їхніх емоційно-вольових рис; специфіки особистісної тривожності, психічних станів тривожності, фрустрації, агресивності, ригідності; механізмів психологічного захисту, ефективності копінг-стратегій та рівня життєстійкості. Передусім наведено й обґрунтовано методи психологічної діагностики емоційно-вольової регуляції осіб похилого віку. Слід наголосити на вдалому поєднанні якісних і кількісних методів опрацювання результатів, скрупульозному підрахунку кількісних показників з їх наступним аналізом й узагальненням.

Дисертанткою здобуто вагомі наукові результати у контексті досліджуваної теми, зокрема, щодо рівнів і показників розвитку емоційно-вольової регуляції осіб похилого віку: осіб з високим рівнем виявлено 24%, з середнім рівнем – 27%, з низьким рівнем – 49%. Вона встановила рівні сформованості емоційно-вольових рис осіб похилого віку у контексті співвідношення їхньої емоційної і вольової стійкості; специфіки прояву цих рис в осіб похилого віку, які проживають вдома та в будинках-інтернатах. Доведено, що останні є більш тривожними, пасивними, схильні до уникнення вирішення проблемних ситуацій та до перекладання відповідальності на інших, мають вищий рівень фрустрації. Інформативними також є детермінанти, які викликають тривожність в осіб, котрі мешкають у будинках-інтернатах. Водночас, викликає тривогу виявлений у дисертаційному дослідженні факт: 72,5% досліджуваних мають низький інтелект, а, відповідно, ригідне мислення, труднощі у виконанні абстрактних завдань, схильні до повільного навчання, важко засвоюють нові поняття. Хоча, це може бути зумовлене особливостями самої вибірки. Ж. М. Новіковою доведено, емоційна сфера людей похилого віку є нестійкою; для них характерними є такі негативні емоційні стани, як підвищена тривожність, емоційна нестабільність, втомлюваність, збудженість, роздратованість, підозрілість, фрустрація та ригідність.

Дисертанткою визначено профіль механізмів психологічного захисту осіб похилого віку, головним серед яких є реактивне утворення; також часто використовуються заперечення, компенсація. У контексті результатів цього етапу діагностики вона робить висновок про те, що найбільш нестабільним, кризовим віковим періодом є період з 60 до 69 років. Це відповідає думці більшості науковців. Натомість, найбільш стабільним є період від 70 до 74 років. Інтерес являють результати дослідження щодо копінг-стратегій, які використовують люди похилого віку, які проживають вдома і в будинках-інтернатах: перші порівняно з другими частіше використовують активні форми поведінки. Вивчення особливостей життєстійкості осіб похилого віку підтвердило, що багато хто з них має низьку соціальну активність, вони є пасивними та байдужими до подій сучасності.

Цінною є запропонована Ж. М. Новіковою типологія людей похилого віку за способами використання тих чи інших механізмів емоційно-вольового регулювання (активно-регулюючий, адаптивно-регулюючий, пасивно-регулюючий, деструктивно-регулюючий).

У цілому результати констатувального експерименту підтвердили припущення дисертантки про переважання негативних емоцій в емоційно-вольовій регуляції осіб похилого віку і про необхідність підвищення рівня такої регуляції.

Третій розділ дисертації став наступним кроком у розширенні дослідницького поля роботи; у ньому основний акцент зроблено на застосуванні теоретичних, методичних, науково-дослідних напрацювань авторки у практиці розвитку емоційно-вольової регуляції осіб похилого віку. Дисертантка використовує інтегральний підхід, який містить елементи різних методик. Вона представляє розроблену нею модель оптимізації розвитку емоційно-вольової регуляції осіб похилого віку, психологічними засобами якої є індивідуальні бесіди, спеціально розроблені лекційні заняття, індивідуальна консультативна робота з людьми похилого віку, розробка психологічних рекомендацій для обслуговуючого персоналу геріатричних

закладів з питань формування та розвитку емоційно-вольової регуляції у людей похилого віку, консультативна робота з близьким оточенням, корекційно-розвивальна програма. Далі здійснює порівняння показників розвитку компонентів емоційно-вольової регуляції осіб похилого віку з контрольної та експериментальної груп, що підтвердило ефективність корекційно-розвивальної програми.

Доречними є розроблені нею методичні рекомендації з підвищення ефективності емоційно-вольової регуляції осіб похилого віку окремо для психологів, для тих, хто працює з особами цього віку, для їхніх близьких та рідних.

Висновки даного дисертаційного дослідження відзначаються логічністю і ґрунтовністю, а їхній зміст повною мірою послідовно і чітко відображає матеріали та здобутки дисертації. Систематизація та узагальнення отриманих даних свідчать про належну дослідницьку кваліфікацію авторки.

За загальної високої позитивної оцінки дисертації слід сказати й про окремі неточності та прогалини у поданні результатів дослідження, які, втім, не знижують загальний рівень і можуть виступати перспективами роботи.

1. Обґрунтовуючи теоретико-методологічні засади дослідження доцільно було ґрунтовніше проаналізувати закономірності і механізми розвитку особистості у похилому віці, психологічні особливості старіння чоловіків і жінок. Характеризуючи соціальну ситуацію розвитку осіб похилого віку у контексті соціологічних теорій старіння, доцільно було згадати про теорію активності R. Havighurst, в якій наголошено на важливості активного способу життя у пізньому віці.

2. Окремі твердження потребують детальнішого пояснення, зокрема, стор. 60, абзац 3: «Погіршення здоров'я викликає почуття заздрості й провини, що згодом переростає у байдужість до оточуючих, емоційну нечуйність, зниження емпатії». Звучить надто категорично. Здобувачка серед детермінант тривожності зазначає особистісні фактори, серед яких – стан здоров'я (с.86). Доцільно уточнити, чи це об'єктивна характеристика

(наявність хвороб) чи суб'єктивна ознака (задоволеність людини станом свого здоров'я, ставлення до нього).

3. Уважаємо, що робота виграла б, аби було подано результати порівняння особливостей емоційно-вольової регуляції в осіб похилого віку, які проживають вдома і в будинках-інтернатах, а також у молодших і старших літніх осіб, у чоловіків і у жінок за всіма методиками.

4. Бажано було б формувальне дослідження, зокрема корекційно-розвивальну програму було проводити не лише в будинку-інтернатів, але і з тими особами, які проживають вдома і, наприклад, відвідують територіальні центри соціального обслуговування.

5. Доцільно було за результатами формувального дослідження визначити зміни в усіх складових, які ви зазначили як мету (с. 137-138).

Разом з тим, дисертація Ж. М. Новікової містить нові науково обґрунтовані результати проведених здобувачкою досліджень, які розв'язують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для вікової психології. На основі вивчення дисертації та праць, опублікованих за її темою, зазначимо високий рівень актуальності обраної теми, достатній рівень обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, достатню повноту їхнього викладу в опублікованих працях.

Дисертація Новікової Жанни Михайлівни є самостійним, цілісним завершеним дослідженням, що має вагому наукову новизну, теоретичну і практичну значущість. Великий обсяг проведеного емпіричного дослідження, аналіз наукових джерел забезпечують достовірність отриманих авторкою результатів, наукових висновків та рекомендацій. Висловлені зауваження і побажання загалом не впливають на позитивну оцінку проведеного здобувачкою дослідження.

Таким чином, дисертація «Психологічні особливості емоційно-вольової регуляції осіб похилого віку» в цілому відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету

Міністрів України від 24.07.2013 р. №567 зі змінами і доповненнями згідно з Постановами Кабінету Міністрів України за №656 від 19.08.2015 р., №1159 від 30.12.2015 р., №567 від 27.07.2016 р., №943 від 20.11.2019 р., №607 від 15.07.2020 р., а її авторка Новікова Жанна Михайлівна заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу андрагогіки Інституту
педагогічної освіти і освіти дорослих
імені Івана Зязюна НАПН України

О. Г. Коваленко

